

تحلیلی بر کتیبه‌نگاری آیات قرآنی در قلعه چالستر استان چهارمحال و بختیاری (از دوره قاجاریه)*

معصومه طاهری دهکردی

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا

چکیده

بناهای خان‌نشین گونه‌ای از معماری هستند که در دوره قاجار در اغلب روستاهای چهارمحال و بختیاری ساخته شده‌اند. قلعه چالستر یکی از این بناهاست که در غرب شهرستان شهرکرد قرار دارد. یکی از ویژگی‌های بارز این بنای خان‌نشین (اعیان‌نشین) استفاده گسترده از آیات قرآنی در نماهای بیرونی و داخلی است. ساخت بناهای خان‌نشین (اعیان‌نشین) همواره براساس عقاید مذهبی بانی و ساکنان آن ایجاد می‌شود و هنرمند نیز تا حد امکان تلاش دارد قواعد و اصول ایجاد آیات قرآنی را به بهترین شکل انجام دهد. بخش قابل ملاحظه‌ای از این نقوش با مضامین مذهبی به دلیل داشتن شاخصه مهمی چون کتیبه‌نویسی از آیات قرآنی، اسامی امامان و ادعیه به صورت حک شده بر روی سنگ، چوب و گچ از اهمیت بسیاری برخوردار است. آیات قرآنی علاوه بر آراستن دیوارهای بیرونی بنا بر روی سرستون‌ها، سقف و بدنه اتاق پنج دری در حیاط اندرونی با گروهی از نقوش متنوع با مضامین مذهبی و قصص قرآنی تزیین شده‌است. هنرمندان در این مجموعه تلاش نموده‌اند فضای مجموعه متناسب با آیات و قصص قرآنی مجسم شود. چرایی حضور آیات قرآنی، نوع گزینش آیات و حتی موقعیت مکانی و کیفیت بصری (شامل نوع خط، کیفیت تزیینات و دقت به کاررفته) مورد بررسی قرار گرفت تا ضمن بررسی جایگاه آیات، در نهایت بتوان با توجه به جو حاکم (خان و رعیت) به چرایی ایجاد آیات، نیت و ارادت سازندگان در استفاده از این آیات رسید. ایجاد این آیات از سه جنبه قابل بررسی است: ۱- الگویی رایج معماری زمان خود است و ارتباط زیادی با عقیده سازنده بنا ندارد ۲- به عقیده و تعصب سازندگان بنا و جهان‌بینی و ایمان آنان مرتبط می‌شود ۳- نوعی ابزار سیاسی برای پیشبرد اهداف سازندگان بوده‌است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد هدف صاحب این بنا ضمن احترام به باورهای مردم، و حفظ سجایای انسانی و توصیف مفاهیم معنوی با بیانی ساده و رسا با تلفیقی از جنبه‌های عینی‌گرایی دانسته شده‌است. لذا بنای که ایجاد شد بر مبنای الگوی است که همواره روح دینی در آن جریان دارد. روش تحقیق از نوع تاریخی، توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای با مطالعه اسناد و مطالعات میدانی است.

واژه‌های کلیدی: قلعه چالستر، چهارمحال و بختیاری، آیات قرآنی، قاجاریه.

1. Email: m.dehkordi2010@yahoo.com

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۸/۱۱ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۳/۲۰)

مقدمه

خانه خان چیست؟ فرضیه‌های ارائه شده به این صورت است که با توجه به اینکه حاج محمدرضاخان چالشری نسب خود را به حر بن یزد ریاحی می‌رساند و با توجه به اقدامات متعدد انجام شده توسط او در ایجاد مسجد، بناهای عام‌المنفعه، ساخت کلیسا و آبادکردن روستاها، نوع قرارگیری آیات در بنا نشانگر توجه و عقیده بانی بنا است. هدف از این پژوهش توصیفی از آیات قرآنی قلعه حاج محمدرضاخان و شناسایی جایگاه و موقعیت جغرافیایی این آیات با فضای معماری قلعه و سپس بررسی و انتخاب آیات و قرارگیری در بافت معماری و توجه به نیت سازندگان این قلعه یا خانه اعیانی برای نوشتن این آیات بررسی و مطالعه شود.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش مستقلی در بررسی و تحلیل نقوش، حجاری‌ها و آیات قرآنی به کار رفته بر در مجموعه تاریخی چالشر انجام نشده است. در کتب و منابع مطالعاتی که تاکنون پیرامون تاریخ چهارمحال و بختیاری منتشر شده از جمله آخوندی (۱۳۷۷)؛ لنگانی (۱۳۷۸)؛ نیکزاد (۱۳۵۲)؛ آهنجیده (۱۳۷۸)؛ ظل السلطان (۱۳۶۲)؛ مبینی (۱۳۸۹)؛ بنی‌طالبی (۱۳۹۰) به شکلی پراکنده فقط مجموعه تاریخی چالشر و افراد سازنده این بنا، اشاره کرده‌اند؛ لیکن در هیچ یک از آنان در زمینه چگونگی، شکل‌گیری و هدف از ایجاد این آیات قرآنی قلعه چالشر بررسی و تطابق صورت نگرفته است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش پژوهش توصیفی، تاریخی - تحلیلی می‌باشد. اساس مطالعات به شیوه میدانی و بررسی اسناد و منابع مرتبط است.

موقعیت جغرافیای

شهرستان شهرکرد مرکز استان چهارمحال و بختیاری با مساحت ۳۷۲۶/۲۵ کیلومتر مربع ۲۴ درصد از مساحت کل

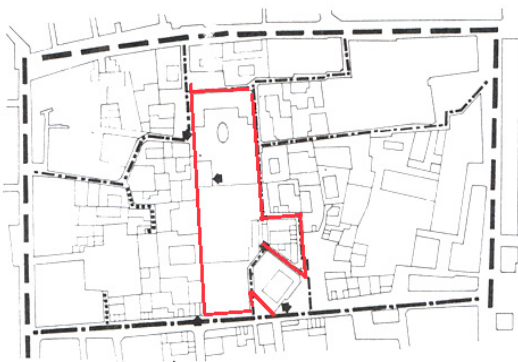
با ورود اسلام به ایران هنر و معماری دچار تغییر گردید و مفاهیم اسلام یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده به آن شد. هنر اسلامی در این بین در تلاش بود تا بخشی از اعتقادات اسلامی سازندگان یک اثر چه معماری و یا یک اثر هنری را به نمایش بگذارد. در زمان صفویه با رسمی شدن مذهب شیعه ارتباط بین هنر و قوانین دینی به خوبی پایه‌گذاری شد و تمامی مصنوعات هنری و معماری بازگو کننده عناصر شیعی شدند. معماری و تزیینات وابسته به معماری با بهره‌گیری از هویت شیعی، فضای ایجاد کردند که بازتاب اندیشه‌های دینی بود. وجود آیات قرآنی ایجاد شده در خانه‌های خان‌نشین (اعیان‌نشین) و تفسیر، استنباط و برداشت‌های ایجاد شده، کمک به شناخت ابعاد هویت شیعی این گونه بناها است. از آنجا که هر خانه محل آرامش برای افراد آن خانه می‌باشد، معمولاً براساس باورها و اصول اخلاقی حاکم بر همان خانه شکل می‌گیرد. در معماری بناهای سنتی در هر شهر و روستا، با بهره‌گیری از هویت شیعی، فضای خلق می‌شود که بازتاب اندیشه‌ها و اعتقادات بنیان و نیازهای درونی افرادی است که در آنجا زندگی می‌کنند. در بخشی از سردر ورودی، سرستون‌ها و اتاق‌های حیاط اندرونی قلعه چالشر تزییناتی به صورت کتیبه‌نویسی با آیات قرآنی و احادیث نبوی ایجاد شده است. می‌توانیم بیان کنیم که این گونه کتیبه‌ها قرآنی در بناهای چون یک قلعه و یا خانه اشرافی نه تنها فقط از جنبه زیبایی‌شناسی اهمیت دارد، بلکه می‌تواند نقش مهمی در روشن نمودن اوضاع سیاسی، اجتماعی و حتی مذهبی مربوط به اوضاع جامعه و نیت سازنده و سفارش‌دهنده آن را مشخص کند. آیات به کار برده شده، هم از نظر محتوا، انتخاب مکان ایجاد آیات و هدف از ایجاد آیات در بنای قلعه چالشر از اهمیت برخوردار است.

سوالات تحقیق

- ۱- دلیل گزینش آیات و مکان استفاده آنان چه بوده است؟
- ۲- دلیل استفاده از آیات قرآنی در تزیینات وابسته به معماری

امروزه پل زمانخان بر آن واقع است، می‌گذشتند و بعد از گذر از سامان، اولین مکانی که بر سر راه آن‌ها در رسیدن به دشت شهرکرد قرار داشت، چالشر بود که به عنوان سه راه چهارمحال به حساب می‌آمد و بعید نیست که جنگ‌ها و اتفاقاتی در این محل واقع شده باشد که به این دلیل آن را چالشر یعنی «میدان جنگ» نامیده‌اند (آخوندی، ۱۳۷۲: ۲۱۹).

۲- وجه تسمیه دیگری که برای چالشر قائل هستند این است که گویند از دو کلمه «چال» به معنی آشیانه و محل استقرار و «اشتر(شتر)» تشکیل شده و چالشر به معنی «جایگاه شتران» می‌باشد (نیکزاد، ۱۳۵۷: ۴۳۵)؛ و امروزه به هر دو صورت «چالشر» و «چالشر» تلفظ می‌شود که به هر حال هر دو تلفظ صحیح است.

نقشه ۲: قلعه چالشر در میان بافت تاریخی (اشرفی، ۱۳۵: ۴۷۳۱).

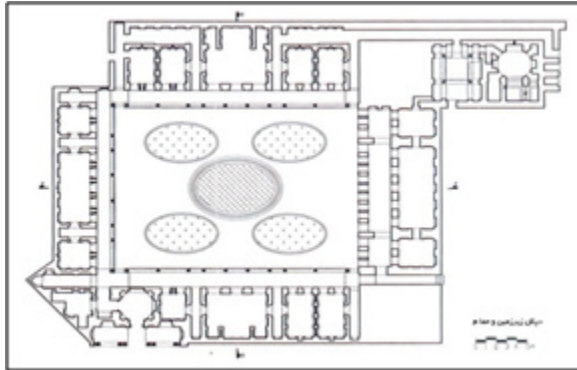
کدخداها و خوانین چالشر منسوب به ریاحی از قدرتمندان و حکمرانان محلی اواخر قاجاریه و اوایل پهلوی بوده‌اند. مؤلف مرآةالبلدان در شرح نواحی «چهارمحال» نویسد: «از قرای ناحیه «رار» یکی قریه «چالشر» است، از بناهای مرحوم حاجی محمدرضاخان می‌باشد و در آنجا بناهای عالی و عمارت‌های بسیار خوب است که بیش از ۳۰ هزار تومان خرج عمارت شده. دویست خانوار جمعیت و یک رشته قنات دارد که هشت سنگ میرآبی آب از آن جاری است و هر سال صد خروار زمین بذرافشان را مشروب می‌نماید. حمام و مسجد و تیمچه و بازارچه و دکاکین و آسیا دارد و ۳۹۰ تومان مالیات دیوانی آنجاست و شش نفر سرباز هم می‌دهد» (مرآةالبلدان

استان را به خود اختصاص است. چهارمحال و بختیاری از قدیم و طبق اسناد موجود حداقل از قرن ششم هجری بدین نام شهرت داشته است. محال اربعه که به چهارمحال شهرت دارد عبارتند از: لار، کیار، میزدج و گندمان. چالشر در بخش شمال غرب شهرکرد (نقشه شماره ۱) واقع شده است. بافت اصلی چالشر در گذشته، در دل قلعه‌های مربع شکل در ابعاد ۳۵ متر واقع بود. این قلعه اکنون تخریب و به جای دیوارهای آن خیابان احداث شده است. واحدهای مسکونی که در داخل قلعه واقع شده اغلب تخریب و واحدهای مسکونی جدید در داخل و خارج قلعه ساخته شده است (آخوندی، ۱۳۸۵: ۳۷). مجموعه قلعه تاریخی چالشر، که به قلعه خانی مشهور می‌باشد، ۱۱۰ سال پیش در چالشر احداث شد و در یکی از سرستونهای سنگی این مجموعه، تاریخ ساخت آن به سال ۱۳۲۱ هجری قمری حک شده است.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی چالشر (فتح‌اللهی، ۱۳۸۸: ۶).

دو گونه سخن در مورد وجه تسمیه چالشر وجود دارد: ۱- آن را مرکب از دو کلمه (چالش) و (تر) می‌دانند. این دو کلمه مشتق از زبان ترکی هستند. «چالش» به معنای «میدان» و «تر» را به معنای «جنگ» بیان کرده‌اند؛ بدین معنی «چالشر» را «میدان جنگ» معرفی کرده‌اند (آهنجیده، ۱۳۷۸: ۲۲۶)؛ چون کوه‌های نزدیک چالشر در شمال و شمال شرق آن به فراول‌خانه مشهور است، معنی فوق برای این روستا قوت بیشتری دارد؛ زیرا افرادی که از ناحیه اصفهان قصد حمله یا غارت و هجوم به چهارمحال را داشتند، با گذر از محل‌های باریک رودخانه زاینده‌رود در نزدیکی سامان که

پلان ۱: حیاط بیرونی (قلعه خدارحم خان) چالستر
(فتح‌اللهی، ۱۳۸۸: ۸۶-۸۷).

نمای ورودی قلعه خدارحم خان

پلان ۲: ورودی قلعه خدارحم خان چالستر (اشرفی، ۱۳۷۴: ۵۳۴).

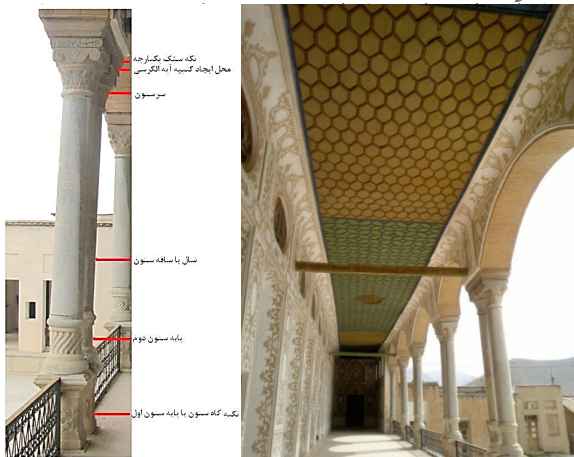
بنای قلعه در ضلع غربی و جنوبی به صورت ۲ طبقه با ایوان‌ها و ستون‌های سنگی و در ضلع شمالی اطاق‌های متعدد در یک طبقه با ایوان‌های ستوندار سنگی (پلان شماره ۱)؛ و در ضلع شرقی اطاق‌های جهت نگهبانان و کارگزاران قلعه، آشپزخانه، اصطبل و انبارها بوده است. بنابراین قلعه چالستر اهمیت می‌یابد: ۱- از لحاظ ساختار معماری ۲- تزیینات به کار رفته که خود در دو گروه: ۱-۲- حجاری‌ها و نقش‌های ایجاد شده بر روی سنگ، هشتی ورودی، آزاره‌های ایوان‌ها، پایه ستون‌ها، سرستون‌ها و بر بدنه حوض‌های بیضوی شکل و حیاط هر دو مجموعه که هر کدام موضوعات مختلف و متنوعی از ادبیات کهن ایران چون شاهنامه فردوسی و موضوعاتی وارداتی چون اژدهای بالدار که با هنر چین ارتباط می‌یابد را در بردارد ۲-۲- نقاشی‌های دیواری بر ایوان ورودی و اتاق پنج‌دردی ۳- ساخت مسجد جامع چالستر در مرکز روستای چالستر و جنب

ج ۴ صص ۵۱-۵۲). هنری رنه دالمانی در سفرنامه خود با عنوان *از خراسان تا بختیاری* درباره چالستر می‌نویسد: «... این دهکده حصار محکمی است... آنچه امروزه از چالستر با عظمت و دارای برج و بارو حصارهای محکم، بناها و کاخ‌های اشرافی که در آن وجود داشته باقی‌مانده سایه غبار تاریخ بر آنست...» (دالمانی، ۱۳۷۸: ۴۳۲) (نقشه شماره ۲).

قلعه چالستر

مجموعه تاریخی چالستر بی‌گمان می‌تواند روشن‌کننده بخشی از تاریخ چهارمحال در گذشته باشد. قلعه چالستر از دو قسمت تشکیل شده است: ۱- حیاط بیرونی ۲- حیاط اندرونی. حیاط اندرونی که فاقد برج و بارو است و به قلعه ستوده معروف است، توسط حاج محمدرضاخان ستوده چالستری بنیان گذاشته می‌شود. این مجموعه بخشی از خانه‌های اشرافی و اعیان‌نشین است که در بین مردم به نام "قلعه" شهرت دارد (آخوندی، ۱۳۷۲: ۲۴۸). مصالح به کار رفته در آن خشت با نمای آجر است. حیاط اندرونی در دو طبقه ساخته شد. طبقه اول انبار و طبقه بالا جهت پذیرایی، نشیمن و خواب بوده است. اتاق پنج‌دردی و اتاق‌های جانبی تا زیر سقف با کادربندی قرینه با نقاشی‌های لندن، کتیبه آیات قرآنی، صحنه نقاشی یوسف و زلیخا، سربخاری گچ‌بری، قاب و تخته سقف‌ها تزیین شده‌اند (همان)؛ اما حیاط بیرونی توسط خدارحم خان نوه حاج محمدرضاخان چالستری به سال ۱۳۲۳ هـ ق ساخته شد، شامل سر در ورودی و حیاط بیرونی است.

چالستر نیز از این بابت مستثنی نمی‌باشد. از سوابق حاکمین قراء چهارمحال اطلاع کمی در دست است و آنچه هست اینکه خانواده‌ای در این منطقه سکونت داشته که احتمالاً از خوانسار به این منطقه مهاجرت کرده‌اند (آهنجیده، ۱۳۷۸: ۲۲۵). در حدود سال هزار هجری شکرالله نامی، از خوانسار به دهکرد (شهرکرد) آمد و از آشکرالله مذکور فرزندی ماند به نام عبدالله. او نیز پسری داشت موسوم به حاجی شکرالله که صاحب ثروت و املاکی گردید، دو پسر به نام‌های عبدالله و محمدحسین دارا بود. طبق آنچه در اسناد آمده حاج محمدرضاخان یکی از نوادگان عبدالله، معروفترین و خوشنامترین خوانین چالستری است که با احترام بر این منطقه حکمرانی نمود. طبق آنچه در

تصویر ۱: ایوان ستون‌دار جنوبی حیاط اندرونی (مآخذ نگارنده).

خط و نقشی که برای کتیبه‌ها در نظر گرفته شده بر اساس موقعیت مکانی متفاوت است: ۱- حجاری شده بر روی سنگ بر سردر ورودی و سرستون‌های حیاط اندرونی ۲- مشبک چوبی شامل آیات قرآنی به صورت پروازبندی در سقف ۳- قاب بندی و کتیبه‌های ایجاد شده بر روی دیوار اتاق اصلی و دو اتاق گوشواره. نمونه‌های حجاری شده و مشبک کاری ساده و مواردی که بر روی دیوار نوشته شده متناسب با فضای اتاق بر روی یک قاب مزین با حاشیه و زمینه رنگی ایجاد گردیده‌است. موضوع کتیبه‌ها از نظر بار معنای در سه گروه قرار می‌گیرند: ۱- آیات قرآنی ۲- ادعیه ۳- نقاشی‌های با مضمون قرآنی. آیات

قلعه چالستر. بنای این مسجد در دوره قاجار و به دستور حاج محمدرضاخان چالستری در سال ۱۲۶۷ هجری قمری احداث شده‌است؛ آیات قرآنی این بنا در چهار گروه: ۱- حجاری بر روی سنگ ۲- نوشته شده بر روی گچ و در کنار نقاشی‌های دیواری ۳- کتیبه‌های موجود در عناصر چوبی بنا ۴- نقاشی‌های با مضمون قرآنی قرار می‌گیرد.

کاربرد مضامین آیات قرآنی در قلعه چالستر چهار محال و بختیاری

بررسی کتیبه‌های (با مضمون آیات قرآنی، احادیث و روایات) روشن‌کننده نوعی از نگرش سیاسی، فرهنگی و اجتماعی زمان سازنده بنا می‌باشد، و تا حدودی نشان‌دهنده میزان تعصب، ارادات و وفاداری به شیعه بودن است. قرآن نمونه‌ای از نگارش است، که انواع مختلف معرفت فلسفی، اخلاقی، سیاسی، قانونی، اجتماعی و اقتصادی در آن دخالت دارند و انواع مختلف نگارش ادبی اعم از روایت و گفت‌وگو، داستان و تاریخ، حکمت و ادبیات در آن وارد می‌شوند (آدونیس، ۱۳۸۷: ۱۸). اصول و مبانی اعتقادی و سیاسی مذهب شیعه، بر آیات قرآن و روایات پیامبر (ص) استوار است (انصاری و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۴۹). با ظهور اسلام، قرآن که حامل سخنان خداوندی است به مثابه موضوعی ارزشمند و با مفاهیم عالی به استخدام هنرمندان خطاط و کتیبه‌نگار درآمد (شایسته‌فر، ۱۳۸۴: ۹۹). با حضور صفویان و حضور اسلام در معماری و هنر نمود بیشتری می‌یابد؛ اما با روی کار آمدن قاجار یک سبک محلی جایگزین سبک‌های رایج می‌شود (Bernard, ۲۰۰۶: ۲۶۴-۲۶۵)؛ سبکی که هم در تولیدات و هم در هنر دیده می‌شود (Mubarak, ۲۰۰۶: ۲۱۵). طبق آنچه از دوره قاجار باقی‌مانده یک روند تدریجی، آرام و کم دوام به خصوص در کارهای هنری روبه‌رو هستیم (آدونیس، ۱۳۸۷: ۱۸). بنابراین آنچه از بناهای قاجاریه در مناطق مختلف غیر از تهران باقی مانده است نشان از تاثیرگذاری یک سبک محلی وابسته به نیت سازندگان و شرایط محیطی هر منطقه است، که قلعه

آیه‌الکرسی

آیه‌الکرسی نشانگر تمام نعمات و رحمت خداوند بر روی زمین است. در ذکر بعضی آیات و دعا‌های نافع مختصره، سید اجل سید علیخان شیرازی رضان الله علیه در کتاب طیب نقل فرموده: «اسم اعظم خدایتعالی آنست که افتتاح او الله و اختتام هو است و حروفش نطقه ندارد و لایتغیر فرائنه اعراب ام لم یعرب و این در قرآن مجید در پنج آیه مبارکه از پنج سوره به کار رفته است. در سوره‌های بقره (آیه‌الکرسی)، ال عمران، نساء، طه و ثغابن نیز ذکر شده است» (مفاتیح الجنان). در ارتباط با اهمیت آیه‌الکرسی و شرافت و لطافتی که در معنایش وجود دارد و آن عبارت است از توحید خالص، که جمله (الله لا اله الا هو) بر آن دلالت دارد، و معنایش قیومت مطلقه که مرجع همه اسماء حسنی و جزء اسماء ذات است. روایت شده که آن بزرگترین و با عظمت‌ترین آیات قرآن است و از همین نظر در بعضی روایات وارد شده این آیات را سید آیات قرآن می‌دانند و در بعضی روایات نیز آمده است که هر چیز قله‌ای دارد، قله قرآن آیه‌الکرسی است (مرادی، ۱۳۹۱: ۲۲).

اتاق پنج دری یا اتاق نقاشی

اتاق پنج دری و دو گوشواره متصل به آن سرشار از آیات قرآنی بر روی دیواراند، به همراه آیاتی که به صورت مشبک بر روی سقف بنا حک شده است (تصویر شماره ۲). اتاق پنج دری دارای نقاشی‌هایی با رنگ‌های زنده و شفاف است و رنگ مورد استفاده برای نوشتن آیات از همان رنگی است که برای نقاشی‌های دیواری استفاده شده است^۳ (تصویر شماره ۳). مذهبان برای تزیین حواشی، صفحات آخر، سر فصل‌ها، عناوین کتب، اوایل سوره‌ها و احزاب قرآنی را با ستارگان، اشکال هندسی، گل و بته، شاخه و برگ‌ها، انواع ترنج‌ها، اشکال لوزی و بادامی و غیره تزیین، تذهیب و رنگین می‌کردند (اثنی‌عشری، ۱۳۹۰، ۵۵). شاید این نقوش گیاهی، نمادی از مومنانی هستند که با جان و روحی تلطیف یافته سعی در رشد و تعالی معنوی دارند (شایسته‌فر و دیگران، ۱۳۹۰: ۶). همان کاری که مذهبان

به کار رفته آیاتی هستند که در بین مردم مقبولیت خاصی دارند و از شأن منزلتی خاصی برخوردار. این مسئله در ارتباط با ادعیه نیز مصداق دارد. هم نوع گزینش آیات و هم ادعیه به کار رفته همگی در ستایش خداوند و به نوعی توسل و کمک خواستن از خداوند است.

ایوان ستون دار

در ضلع جنوبی حیاط اندرونی ایوان ستون‌داری در دو طبقه را داریم. طبقه زیرزمین نشمین برای تابستان و محفوظ ماندن از گرما تعبیه گردیده و مجموعه بالا که به اتاق پنج دری معروف است شامل اتاق‌های نشمین اشرافیست (تصویر شماره ۱). به حجم بیشتر آیات قرآنی در ایوان و اتاق پنج دری، می‌تواند گواه بر احترام به قرآن و آیات آن در نزد خانواده محمدرضا خان باشد. در ایوان ورودی ۱۰ ستون به صورت قرینه ایجاد شده است. هر ستون از شش قسم تشکیل شده است: ۱- تکیه‌گاه ستون یا پایه ستون اول ۲- پایه ستون دوم ۳- شال یا ساقه ستون ۴- سرستون ۵- ایجاد کتیبه قرآنی ایجاد شده بر روی قسمت بالشتی سرستون‌ها ۶- یک تکه سنگ یکپارچه که سر ستون را به سقف متصل می‌کند (تصویر شماره ۱)؛ سرستون‌هایی که آیات قرآنی بر روی آنان حجاری شده‌اند دارای تزیینات دو قسمتی هستند: ۱- قسمت اول که به صورت لبه کنگره‌ای است ۲- قسمت دومی آیات قرآنی در یک قاب مستطیل باریک بر بالای سرستون‌ها با خط نستعلیق‌اند و دارای تزیینات مارپیچی است. آیه‌الکرسی حجاری شده به صورت قرینه بر روی هر جفت ستون‌ها ایجاد شده است؛ شروع آیه‌الکرسی دقیقاً بر روی سرستون روبه‌روی حیاط و در ورودی اصلی از حیاط بیرونی به اندرونی و دقیقاً در ابتدای پلکان ورود به ایوان حجاری شده؛ ولی در بین هر دو جفت ستونی که آیه‌الکرسی حک شده به علت نبود فضای مناسب ساده رها شده ولی در سه جهت دیگر حجاری ایجاد گردیده؛ در انتهای آیه نیز تاریخ ۱۳۲۳ هـ ق که زمان پایان این کار است حک شده است.

تصویر ۳: رنگ‌های به کار رفته در نقاشی اتاق پنج دری (مآخذ نگارنده).

تصویر ۲: اتاق پنج دری. حیاط اندرونی (مآخذ نگارنده).

۲- در قاب بالای طاقچه‌ها و گنجه‌ها در یک قاب دایره‌ای آیه مبارکه «وان یکاد الذین» با زمینه کار سبز روشن و نوشته‌ها به رنگ طلای براق و دور تا دور قاب با نقوش گل و مرغ تزیین گردیده‌است (تصویر شماره ۹).

۳- آیات شریفه «نصر من الله و فتح القریب» و «انا فتحنا لک فتحا مبینا» بر روی سقف چوبی بنا به صورت مشبک به خط نستعلیق، که شکوه بالایی به این اتاق بخشیده‌است؛ آیه انا فتحنا لک فتحنا مبینا، که آیه اول از سوره فتح است، راه سعادت و خیر برای اهل ایمان است. آیه نصر من الله و فتح قریب (سوره فتح، آیه ۱) نیز راه سعادت و خیر را برای اهل ایمان را نشان می‌دهد.

۴- روی دیوارهای بالا و درست زیر سقف در قسمت گیلویی نام «۵ تن»؛ «کافی المهمات»؛ «یا قاضی الحاجات»، «بسم الله الرحمن الرحیم» با یک قاب بیضوی بر زمینه آبی لاجوردی و نوشته‌ها با رنگ طلای براق نوشته شده‌است؛ کل آیات قرآنی نوشته شده از لحاظ موقعیت مکانی در جایی قرار دارند که هم در بهترین موقعیت قرار دارد و دیگر اینکه از هر طرف که بخواهیم وارد اتاق شویم این آیات قرآنی قابل رویت‌اند. اگر بخواهیم از در واقع شده به ایوان ستوندار به اتاق اصلی وارد شویم آیه‌الکرسی درست در سمت راست ما قرار می‌گیرد و به دور اتاق می‌چرخد و در سمت چپ ما پایان می‌پذیرد. آیات شریفه «وان یکاد الذین» به همین صورت است، و آنجایی که تمام می‌شود از اسامی خدا استفاده شده که فقط یک نمونه که آن نیز «یا نورالمفتح» باقی‌مانده و

برای نوشتن قرآن بر روی کاغذ انجام داده‌اند، بر روی اتاق دیوارهای اتاق پنج دری نیز همان روش ولی بر روی گچ انجام شده‌است. بیشترین رنگ‌های به کار رفته در این مجموعه طلایی، لاجوردی، سبز و غیره می‌باشد. رنگ اصلی زمینه رنگ گچ و به صورت سفید است. گاهی همین رنگ‌ها حکایت از شخصیت درونی و ذوق هنرمند دارد (پهلوان، ۱۳۸۷: ۱۲۱-۱۲۲). لاجورد رنگ عالم مثال است و وسعت درون و بیکرانگی آسمان را نشان می‌دهد. رنگی است که در همه ساعات در طبیعت به چشم می‌خورد ویژگی و روشنی آن است که تغییر می‌کند. این رنگ آرام و درونگر است: شخص را به طرف خود کشیده و در درون آرامش می‌دهد. می‌توان گفت خداوند آن را برای تسکین و آرامش ناراحتی‌ها، رنج‌ها در زندگی روزمره بر فراز کره خاکی آفریده‌است (شایسته‌فر و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۶-۱۷). رنگ سبز، رنگ بهار، حیات، جاودانگی و رنگ بهشتی است (شکاری، ۱۳۸۲: ۱۰۱). رنگ زرد (طلایی) نشاط‌آور و چشمگیر عنوان شده‌است و اثر آن به صورت روشنی و درخشانی ظاهر می‌شود (پهلوان، ۱۳۸۷: ۱۲۴). آیات قرآنی در این اتاق در سه گروه قرار می‌گیرند:

۱- آیه‌الکرسی بر یک قاب مستطیل و یک تزیین آب طلا کاری شده با نقوش گیاهی به دور آن. زمینه قاب سبز-آبی و نوشته‌هایی با رنگ طلایی براق طلا نوشته شده‌است (تصویر شماره ۸). خط به کار گرفته‌شده به صورت کتیبه‌ای بسیار زیبا

بقیه تا حد زیادی پاک شده‌اند.

نیز عبارت "یا رب نور و ما سلام و علی الرحیم" آورده شده که به صورت خط کتیبه‌ای بر زمینه آبی لاجوردی تیره و خوش‌رنگ و خود عبارت با رنگ طلایی نوشته شده‌است. در اتاق گوشواره دوم هم آیه شریفه نوشته شده‌است، و در قسمت‌های بالای دیوار بخشی از دعای علقمه «ما شاء الله و لا حول و لا قوة الا الله و العلی العظیم»^۵ (تصویر شماره ۱۴)؛ و بر بالای شومینه نیز همانند اتاق اولی عبارت «قلنا یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم»^۶ نوشته شده‌است (تصویر شماره ۱۵). این جمله حکایت خطابی تکوینی است که خدای تعالی به آتش کرد و با همین خطاب خاصیت آتش را که سوزاندگی و نابود کنندگی است از آن گرفت و آن را از راه معجزه برای ابراهیم(ع) خنک و سالم گردانید (تفسیرالمیزان). دقیقاً این آیه در بالای سربخاری که با آتش سرو کار دارد نوشته شده‌است.

بخشی از دعای علقمه

عبارت «یا قاضی الحاجات» و «یا کافی المهمات» که بخشی از دعای علقمه^۷ است (تصویر شماره ۱۶)، در یک قاب بیضوی در زمینه آبی لاجوردی قرار گرفته‌اند و نوشته آنان با آب طلا نوشته و دور تا دور قاب‌ها با تزییناتی همانند دیگر قسمت‌های اتاق پوشیده شده‌است. حالت گیلویی سبب شده است که این نوشته‌ها به خوبی بر فضای اصلی مسلط باشند. احتمالاً قسمت‌های که نوشته‌های آن‌ها پاک شده می‌بایست یا «ارحم الرحمین» بوده‌باشد چرا که همراه با عبارت دعای علقمه این عبارت نیز بسیار آورده می‌شود. در قسمتی از دعای علقمه نیز به حضرت محمد و خاندانش قسم داده می‌شود و احتمالاً نام‌های «محمد(ص)، علی، فاطمه، حسن، حسین» بی‌ربط نباشد که آورده شده؛ البته فراموش نشود که قسم دادن به پنج تن در بین مردم برای گرفتن حاجت از خدا از جایگاه بالایی برخوردار است.^۸

داستان یوسف و زلیخا بر بالای سر بخاری

یکی دیگر از نقاشی‌ها که بر بالای سر بخاری به تصویر کشیده شده داستان حضرت یوسف و زلیخا است (تصویر شماره ۱۲). قصه زلیخا در سوره یوسف آیه ۳۱ چنین آمده‌است: «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَلْيَهُنَّ وَ أَعْتَدَتْ لَهُنَّ مَتَكًا وَ أَتَتْ كُلَّ وَحْدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا وَ قَالَتْ أَخْرِجْ عَلَيهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَ قَطَعْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ قُلْنَ حَسَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (۳۱)»: «چون زلیخا ملامت زنان مصری را درباره خود شنید فرستاد و از آن‌ها دعوت کرد و با احترام هر یک بالشی بگسترد و بدست هر یک کاردی (و ترنجبی) داد و (یوسف) تقاضا نمود که به مجلس این زنان در آ و چون یوسف را زنان مصری دیدند زبان به تکبیر گشودند و دست‌ها بریدند و گفتند تبارک‌الله که این پسر نه آدمیست بلکه فرشته بزرگ حسن و زیبائیت» (۳۱) (تصویر شماره ۱۳). هنر نگارگری و شمایل‌نگاری مثال بارزی است که همواره تحت تاثیر و تایید دینی بوده‌است. این هنر در اسلام و مسیحیت با توجه به شرایط تاریخی و اجتماعی هر یک از این ادیان از ویژگی و جایگاه‌های متفاوتی برخوردار بوده‌است.^۹

آیات قرآنی در دو اتاق گوشواره در کنار اتاق اصلی

دو اتاق گوشواره نیز دارای نقاشی در سرتاسر دیوارها می‌باشند ولی آن لعاب و رنگی که در اتاق اصلی دیده می‌شود وجود ندارد. در هر دو اتاق آیات شریفه «و ان یکاد» به کار رفته‌است. در اتاق اولی از سمت پلکان ورودی شروع عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» و دور تا دور آیات «وَ إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُنزَّلُنَّكَ بِأَبْصَرِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (۵۱) وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۵۲)» نوشته شده است و تا سمت راست که پایان می‌پذیرد. نوشته به صورت دیوار نوشته‌ای و در یک قاب مستطیل با زمینه آبی روشن که با گذشت زمان کمی تیره و بیرنگ شده‌اند قرار گرفته‌اند. رنگی که آیات با آن نوشته شده نیز طلایی است. در بالای شومینه

قلعه خدا رحم خان کتیبه‌های قرآنی در ورودی بنا

ورود به قلعه با تبرک به نام خدا شروع می‌شود. در بالای ورودی بنا در یک قاب مثلثی آیات قرآنی «بسم الله الرحمن الرحیم»، «نصر من الله و فتح القریب»، «انا فتحنا لک فتحنا مبینا»، «فادخلوها بسلام آمین» با خط نستعلیق به فاصله کمی از یکدیگر حک شده‌اند (پلان شماره ۲). هر کدام از این آیات در یک کادر مجزا قرار گرفته و باز هم برای جدا کردن آیات از گل‌های حجاری شده استفاده نموده‌اند. استفاده از اشکال هندسی مثلث و بیضی از مواردی است که در این مجموعه کاربرد فراوان دارد. می‌توان بیان کرد که ایرانیان مثلث را بعدی از معماری می‌دانند که راس آن خدا قرار دارد و در قاعده‌های مثلث عظیم‌ترین آیه قرآن یعنی «بسم الله الرحمن الرحیم» در ابتدا و سپس، «نصر من الله و فتح القریب» (سوره صف آیه ۱۳)، «انا فتحنا لک فتحنا مبینا» (سوره فتح آیه ۱)؛ «فادخلوها بسلام آمین» (سوره حجر آیه ۴۶) آمده‌است (تصویر شماره ۱)؛ «بسم الله الرحمن الرحیم» که نشانه‌ای از عظمت خداست و اینکه ما هر کاری را با این عنوان آغاز می‌کنیم^{۱۲}، همان‌طور که امروز نیز آغاز هر کاری با «بسم الله الرحمن الرحیم» است. امام حسن عسگری فرموده: «وقتی می‌گویی (بسم الله الرحمن الرحیم) یعنی برای انجام تمام کارهایم از خدا مدد می‌طلبم» (شکری، ۱۳۹۱: ۵۰). امام صادق نیز می‌فرمایند: خداوند هیچ کتابی را از آسمان فرو نفرستاد، مگر آنکه شروع آن با (بسم الله الرحمن الرحیم) بوده‌است. پایان هر سوره هم، با نزول (بسم الله الرحمن الرحیم) در ابتدای سوره بعدی مشخص شده‌است (همان: ۲۴-۲۵).

یافته‌های پژوهش

در توصیف پیرمردها از دوره حکمرانی خان‌ها عموماً به صورت «از خدا بی خبر» یاد شده‌است. اصولاً خوانین با به کار بردن قدرت زور و چماق و سوءاستفاده از قدرت، سلطه خود را بر مردم بیشتر تثبیت می‌نمودند. آنان القاب دهان پرکن برای

خود ساخته، به عنوان حاکم آمده، زمین‌ها را با زور کتک، چوب و فلک و با اسم خرید که در قباله ذکر می‌شده، از مردم گرفته‌اند و سلطه خود را بر سر آن‌ها گسترده و رژیم ارباب و رعیتی را برقرار می‌نمایند؛ هر که زورش بیشتر، حقش بیشتر. با این اوصاف سوالی پیش می‌آید که آیا به کار بردن آیات قرآنی در این بنای خان‌نشین به دلیل: ۱- عرف جامعه بوده و نوشتن آیات قرآنی در بناها در آن زمان یک سنت بوده‌است و احتمالاً معمار بنا به این مسئله کاملاً آگاه و سنت را ایجاد نموده‌است؟ ۲- یا نه نوعی عوام فریبی برای منحرف کردن افکار مردم بوده‌است؛ آنان با انجام چنین کاری به نحوی پرده بر کارهای خود می‌گذاشتند، مردم هم با دیدن چنین مواردی به راحتی از کنار مسائل گذشته و در مواردی حتی از کارهای آنان بسیار خشنود می‌گشتند. ۳- با اینکه گزینش آیات خاصی از قرآن با نیت خاص انجام می‌شده‌است؛ از جمله «بسم الله الرحمن الرحیم»، «فادخلوها بسلام آمین» و «نصر من الله و فتح القریب» که به مناسبت کار بزرگی که برای اتمام ساخت بنا نوشته شده و نوعی فتح و پیروزیست؛ در حقیقت هدف خان نشان‌دادن بزرگی و قدرت خود بوده‌است.

اما حاج محمدرضاخان چالشتی به عنوان حاکم چهارمحال، که محدوده حکومتی او روستاهایی در محال اربعه: لار، کیار، میزدج و گندمان را شامل می‌شده‌است، در عمران، آبادانی و معماری این حوزه نقش در خور ملاحظه‌ای ایفا کرد. منابع و اسناد تاریخی، نیز گوشه‌ای از ابعاد شخصیتی اجتماعی حاج محمدرضاخان چالشتی برای ما روشن کرد، که ایشان در بخشی از اقتدار خود، نگاه خود را به طبقه عامه مردم دوخته و اقداماتی عمرانی انجام می‌دهد. موضوعی که در نگاه اول چندان قابلیت توجه را نداشته‌است. شاید اشاره به ساخت مسجد، حمام، آسیاب و عصارخانه توسط حاج محمدرضاخان چالشتی، در تاریخ ناصری در این زمان بدیهی به نظر برسد، اما اگر از نظر زمانی به این مسئله توجه کنیم، قابل تأمل است. این اقدامات به عنوان یک حلقه رابط بین حاج محمدرضا خان و مردم زیر دست بود^{۱۴}. نتایج نشان می‌دهد، اقتدار و قدرت

عصارخانه، آسیاب و آباد کردن روستاها، یک فعالیت متفاوت محسوب می‌گردد. آباد کردن روستا از درآمد و دارای شخصی خود، لایروبی جوی‌های آب و بازسازی پل‌ها، می‌تواند به سطح پیشرفت روستاها از لحاظ اجتماعی و اقتصادی کمک کند و انجام هر یک از این اقدامات، مفید بوده و نتایج خوبی را به جای گذارد. با توجه به نقش و کارکردی که ایشان بر عهده داشتند، در قلمرو تحت حاکمیت خود با این اقدامات نفوذ بسیار داشته‌است.

حاج محمدرضاخان چالشتی بر اصول نظریه مردممداری در منطقه تحت تسلطش می‌باشد. اقتدار او شاید ترکیبی از هر دو نوع منبع یعنی داشتن قدرت در حد خان منطقه و همچنین توجه به رعایای زیردست با انجام عملیات عمرانی و ساخت بناهای عام المنفعه بوده‌است. اقداماتی که ایشان انجام می‌دهند، در درجه اول پیرو عرف جامعه و متناسب با اعتقادات است، مانند ساخت مسجد به همراه تزییناتی با مضامین اسلامی و در نظر گرفتن بهترین جایگاه، مکان و مصالح برای نوشتن آیات قرآنی در بنای مسکونی. اما ساخت

ادعیه	مضمون آیه	سوره/آیه قرآنی	قدمت	تصویر/محل
-	آیه‌الکرسی: مجموعه‌ای از صفات جمال و جلال الهی	سوره بقره آیه ۲۵۵ (آیه الکرسی)	قاجاریه	 <p>آیه الکرسی بر روی ستون‌های حیاط اندرونی</p>
-	آیه‌الکرسی: مجموعه‌ای از صفات جمال و جلال الهی	سوره بقره آیه ۲۵۵ (آیه الکرسی)	قاجاریه	 <p>آیه الکرسی در اتاق پنج دری. حیاط اندرونی</p>

-	<p>در شمار پر کاربردترین آیات قرآنی در زندگی مردم ایران قرار دارد. بسیاری از مردم این آیه را به‌عنوان محافظی در برابر چشم‌زخم استفاده می‌کنند؛</p>	<p>سوره قلم آیه (۵۱-۵۲). وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ.</p>	قاجاریه	 <p>اتاق اصلی (پنج دری). حیاط اندرونی</p>
نورالمفتح			قاجاریه	 <p>اتاق اصلی (پنج دری). حیاط اندرونی</p>
	<p>گفتیم خطاب به آتش که ای آتش، باش سرد و سلامت بر ابراهیم</p>	<p>سوره انبیاء آیه ۶۹ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ</p>	قاجاریه	 <p>اتاق گوشواره (بالای سربخاری). حیاط اندرونی</p>
	<p>ای کسی که کارهای مهمی که فکر انسان را به خود مشغول می‌دارد کفایت می‌کنی</p>	<p>«بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» «کافی‌المهمت» «یا قاضی الحاجات»</p>	قاجاریه	 <p>اتاق اصلی (پنج دری). حیاط اندرونی</p>
مفاتیح الجنان (دعای امیرالمومنین).	<p>آنچه خدا بخواهد می‌شود و هیچ نیرو و قوتی نیست جز آنکه به‌خداوند بلندمرتبه باعظمت و ایسته‌است.</p>	<p>مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا اللَّهُ وَالْعَلِيِّ الْعَظِيمِ</p>	قاجاریه	 <p>اتاق گوشواره (بالای سربخاری). حیاط اندرونی</p>

<p>۱- گاهی هدف از بازگو کردن مسایل دیگران، دلسوزی نیست، بلکه حسادت و توطئه و نقشه علیه آنان است.</p> <p>۲- اطاعت از مولی و صاحب تا وقتی معصیت نباشد لازم است</p> <p>۳- گاهی باید پاسخ مکررا بامکرداد</p>	<p>یوسف آیه ۳۱</p> <p>«فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَلْيَهُنَّ وَاعْتَدَّتْ لَهُنَّ مَتَكًا وَ أَتَتْ كُلَّ وَحْدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا وَ قَالَتْ أَخْرِجْ عَلَيَّيْنِ فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْتَهُ وَ قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَسَ اللَّهُ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلا مَلَكٌ كَرِيمٌ</p>	<p>قاجاریه</p>	 <p>اتاق اصلی (پنج دری)، بالای سربخاری. حیاط اندرونی</p>
<p>پیام آور فتح و پیروزی بر دشمنان اسلام، که نتیجه آن آرامش برای مومنان است.</p>	<p>سوره فتح، آیه ۱</p> <p>«نصر من الله و فتح القریب» و «انا فتحنا لک فتحلبینا»</p>	<p>قاجاریه</p>	 <p>اتاق اصلی (پنج دری)، سقف. حیاط اندرونی</p>
<p>فرشتگان هنگام دخول اهل بهشت آن‌ها را با سلام و تحیت داخل می‌نمایند</p>	<p>سوره حجر، آیه ۴۶، سوره رعد آیه ۲۴، سوره نحل آیه ۳۲، سوره یس، آیه ۳۶.</p> <p>فَدْخُلُوْهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِيْنَ</p>	<p>قاجاریه</p>	 <p>ورودی مجموعه، حیاط بیرونی</p>

نتیجه‌گیری

نشانه توجه و اتکا به آیات قرآنی در قالب کتیبه‌نگاری بر روی سنگ، چوب و گچ به صورت خوشنویسی به جای سایر عناصر تزئینی است و از اهمیت هنری شایان توجهی برخوردار است. گرینش آیات با توجه به معنای ظاهری و باطنی آنان انتخاب شده‌است. بیشترین آیاتی که در این کتیبه‌ها مورد توجه قرار گرفته، اغلب آیه‌الکرسی و وان یکاد است. در بناهای مذهبی مطالب کتیبه‌ها معمولا حاوی پیام‌های مذهبی، سیاسی با نقل آیاتی از قرآن مجید می‌باشد. بنابراین شاید ساخت این بنا و تاکید ویژه در استفاده از آیات قرآنی نشان‌دهنده توجه به اهمیت این مسئله در این مقطع تاریخی باشد. اما مفاهیم این کتیبه‌ها، انسان را به پرستش خدای یکتا و ترس از عذاب و قهر خداوند دعوت می‌کند. هنرمندان ایرانی با به کارگیری طرح‌های گوناگون از طرح ساده گیاهی گرفته تا خوشنویسی در تزیینات وابسته به معماری توانسته‌است خلاقیت ابتکار و

مردم ایران با نوشتن و حجاری بخشی از آیات قرآنی بر بناهای ساخته خود مهر تاییدی بر مسلمان بودن خود می‌زند و ارادت خود را به پذیرش اسلام به خوبی در معماری نشان می‌دهند. ضرورت توجه به ساخت این خانه اعیان‌نشین، بی‌تاثیر از رقابت با حکام و کارگزاران همزمان با خود با این بخش کشور نبوده‌است. این بنا در مقایسه با سایر بناهای همزمان خود، در استان از نظر استفاده از آیات قرآنی منحصربه‌فرد است. استفاده از آیات قرآنی علاوه بر معنویت بخشی به این خانه اعیان‌نشین، زیبایی خاصی به این مجموعه بخشیده‌است. نوشتن آیات قرآنی در اتاق نشیمن اصلی به بازدید کنندگان این بخش این مسئله را القا می‌کند، که آیات قرآنی در این شکل و فرم می‌تواند، بسیار در چنین مکانی جالب توجه و تاثیرگذار باشد. استفاده از آیات قرآنی تا این حد

بوداییان و مسیحیان که سعی داشتند حاکمان ایلخانی ایران را به سمت خود متمایل سازند وارد فرهنگ و هنر ایرانی اسلامی شد (شایسته‌فر و دیگران، ۱۳۹۰: ۷).

۵. هیچ حول و قوه‌ای جز به خدا وجود ندارد (دعای علقمه).

۶. (سوره انبیاء آیه ۶۹).

۷. دعای علقمه یکی از دعاهاست که در روز عاشورا بسیار سفارش به خواندن آن شده‌است.

۸. این عبارت می‌تواند اشاره‌ای به آیه ۱۸۰ سوره اعراف نیز باشد. والله الاسماء الحسنی فادعوه بها و ذروا الذین یلحدون فی اسمائهم سیجزون ما کانوا یعلمون (۱۸۰). خدا را نام‌های نیکوتر است او را بدان‌ها بخوانی و کسانی را که در نام‌های وی کجروی می‌کنند واگذارید. به زودی سزای اعمالی را که می‌کرده‌اند خواهند دید (۱۸۰). قبول اسمائ الحسنی یعنی اذعان بر ذوالاجلال و الکرام خدا بودن.

۹. نصرت و یاری خدا و فتح بزرگ

۱۰. که ما تو را به فتح آشکار در عالم فیروز می‌گردانیم

۱۱. که شما با درود و سلام و ایمنی وارد شوید

۱۲. به نام الله که هم رحمان است و هم رحیم. به درستی که ما برایت فتوحی نمایان کردیم (تفسیرالمیزان)

۱۳. مفاتیح الجنان

۱۴. طی صحبت با قدیمی‌های چالستر گروهی از آنان عقیده دارند که محمدرضا خان واقعا با نیت مردم به ساخت این مسجد پرداخته‌است. به طوری که حتی در بالای ایوان تابستانی دو اتاق برای مسافرانی که از راه دوره می‌آمده‌اند، دستور داده شده که بسازند تا در آن استراحت کنند، چون خانه خداست. حتی در کنار یکی از ایوان‌ها دستور ساخت غسلخانه را می‌دهد تا از مسجد به محل دفن برده شوند.

فهرست منابع

- آخوندی، اردشیر. (۱۳۷۲). «قلاع استان چهارمحال و بختیاری». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تهران.
- ————. (۱۳۸۵). **چهارمحال و بختیاری**. چاپ اول، انتشارات: میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری.

نبوغ خود را نشان دهد. با توجه به کارهای عام‌المنفعه که حاج محمدرضاخان انجام داده، نوشتن آیات قرآنی تا حدودی از اعتقادات او سرچشمه گرفته که ساخت حمام، مسجد، کلیسا، پل و بناهای عام‌المنفعه نیت او را بیشتر تایید می‌کند (مستخرج از محتویات مرآه البلدان). شاید بتوانیم بپذیریم که حاج محمدرضاخان به دنبال جلب رضایت مردم بوده تا عوام فریبی. او یکی از خوانین چهارمحالی است که بیشترین سهم را در حمایت، توسعه و عمران محدوده چهارمحال به‌ویژه در حوزه چالستر بر عهده داشته‌است. با تجربه‌هایی که در معماری و مدیریت طرح‌های ساختمانی داشته، به ساخت بناهایی از جمله حمام، مسجد، طاحونه، عصارخانه و بازسازی پل‌ها و آباد کردن روستاها، در قلمرو تحت نفوذ خود اقدام نمود. بناهایی را ایجاد نمود که ترکیبی از هویت ایرانی در کنار نشانه‌هایی از باورهای اسلامی (که ریشه در فرهنگ و آداب و رسوم این مردم دارد) به خوبی مشخص است. بدون شک بروز چنین عقایدی در طرح‌های معماری، جز با درک مبنای اعتقادی اسلامی و خدمت به مردم امکان‌پذیر نبوده‌است.

پی‌نوشت‌ها

۱. کتیبه‌های قرآنی مدنظر در قلعه خدارحم خان فقط سردرب ورودی را شامل می‌شود.
۲. اعتقادات مذهبی هنرمندان و حامی آن‌ها که از اعتقادات و باورهای عموم مردم سرچشمه می‌گیرد و اینکه چگونه با عناصر دنیای اطراف آنان ترکیب شده‌است (شایسته‌فر، ۱۳۸۴: ۱۷۶).
۳. هنر نقاشی دیواری در کنار گچبری دیوارها و طاق‌ها، یکی از جلوه‌های زیبای هنر ایرانی است؛ هر چند که بر مبنای حوزه‌های جغرافیایی متفاوت می‌باشد (pope, 1960: 3108).
۴. بر خلاف مسیحیان و بوداییان که شمایل‌نگاری یکی از بخش‌های مهم آموزه‌های دینی آنان محسوب می‌شود. تا پیش از سده چهاردهم/هشتم، نگارگری مذهبی در میان مسلمانان جایگاهی ندارد. ایرانیان مسلمان از هر نوع تجسم موضوعات و مضامین دینی اکراه دارند. با ورود مغول بسیاری از سنت‌های فرهنگی و هنر

- آدوینس. متن قرآن و آفاق نگارش. (حبیب الله عباسی، مترجم) فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۸۰، ص ۱۲-۲۰.
- آهنجیده، اسفندیار. (۱۳۷۸). چهارمحال و بختیاری و تمدن دیرینه آن. انتشارات مشعل: چاپ اول.
- اثنی عشری، نفیسه و مهناز شایسته‌فر. (۱۳۹۰). «بررسی نقوش تزئینی قرآن‌های تیموری و کاشی‌کاری مسجد جامع گوهرشاد»، فصلنامه مطالعات هنر اسلامی. شماره پانزده، پاییز و زمستان، ص: ۲-۲۰.
- اشرفی، مهناز و غلامرضا حقیقت نایینی. (۱۳۷۴). «تحلیل فضایی-کالبدی مجموعه تاریخی چالستر»، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، تهران: انتشارات میراث فرهنگی، جلد سوم، ص: ۵۲۰-۵۳۸.
- اعتماد السلطنه، محمد خان. (۱۳۶۸). مرآة البلدان. به تصحیح: دکتر عبدالحسین نوائی و میرهاشم محدث، انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱.
- افلاکی، رضا. (۱۳۸۲). جغرافیای استان چهارمحال و بختیاری. انتشارات مرید.
- اکبرنژاد، مهدی و روح‌الله محمدی. (۱۳۸۸). کنکاشی در شور چشمی (چشم زخم) در قرآن و روایات. تحقیقات علوم و قرآن و حدیث، سال ششم، شماره دوم، ص: ۶۷-۹۰.
- امیدوار، شهرام، اعلائی بروجنی، محمدرضا و زهره گمرکی. (۱۳۷۹). جغرافیای استان چهارمحال و بختیاری. وزارت آموزش و پرورش.
- امینی، حمید. (۱۳۸۳). راهنمای جهانگردی استان چهارمحال و بختیاری. انتشارات سازمان ایرانگردی و جهانگردی استان چهارمحال و بختیاری.
- انصاری، مجتبی، اخوت، هانیه السادات و معصومه ملایی. (۱۳۸۷). بررسی تاثیر عقاید مذهب شیعه بر ارتباطات فضایی مساجد شیعه. فصلنامه شیعه شناسی، سال ۶، شماره ۲۲، ص ۱۴۵-۱۷۴.
- پهلوان، حسین. (۱۳۸۷). «روانشناسی رنگ‌ها در قرآن و حدیث». مجله اندیشه حدیث، شماره ششم، ص: ۱۲۱-۱۳۶.
- حسینی، سید هاشم. (۱۳۸۸). «مقایسه ویژگی‌های هنر کتیبه‌نگاری عصر صفوی در دو مجموعه شاخص شیعی ایران (حرم مطهر امام رضا (ع) و بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی)»، فصلنامه مطالعات هنر اسلامی ۱۱.
- ده بزرگی، ژیلا. چشم زخم در باور و فرهنگ ایرانیان. چیستا، ص: ۴۵۷-۴۶۱.
- رنه دالمانی، هانری. (۱۳۷۸). از خراسان تا بختیاری. جلد دوم، (غلامرضا سمیعی، مترجم). چاپ اول. نشر طاوس.
- زاکارل، آلن. (۱۳۸۷). باستان‌شناسی پیش از تاریخ منطقه بختیاری. (کورووش روستایی، مترجم). انتشارات: میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری.
- شایسته‌فر، مهناز، مهران بهزادی. (۱۳۹۰). «هماهنگی طرح و نقش مسجد جامع یزد، زیلو و سفال میبد». فصلنامه مطالعات هنر اسلامی. شماره ۱۵.
- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۰). «جایگاه قرآن، ادعیه و ادعیه در کتیبه‌های اسلامی». دوره پنجم، ویژه‌نامه مدرس.
- _____ . (۱۳۸۴). «نقش تزئینی و پیام‌رسانی کتیبه در معماری اسلامی». کتاب ماه هنر، ص: ۹۶-۱۰۸.
- شکاری، جواد. (۱۳۸۲). «جایگاه رنگ در فرهنگ و هنر اسلامی». مدرس هنر، دوره اول، شماره ۳، ص ۹۳-۱۰۴.
- شکری، محسن. (۱۳۹۱). بسم الله الرحمن الرحیم. تهران: انتشارات: هزاره دانش. چاپ دوم.
- ظلال سلطان، مسعود میرزا. (۱۳۶۲). تاریخ مسعودی. تهران: انتشارات: یساولی. چاپ اول.
- فتاحی، قاسم. (۱۳۸۳). چهارمحال و بختیاری در عهد افشاریه. چاپ اول.
- فتح‌اللهی، الهام. (۱۳۸۸). «چالستر». پروژه کارآموزی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه باهنر کرمان. منتشر نشده.
- گرابار، الگ. (۱۳۸۴). «هنر، معماری و قرآن». (حسن رضایی، مترجم)، فصلنامه اسلام پژوهی، شماره اول. پاییز و زمستان ۱۳۸۴. ص: ۵۱-۸۰.
- مرادی، نادر. (۱۳۹۱). آیه‌الکرسی مشکل‌گشای مشکلات. تهران: انتشارات: هزاره دانش. چاپ دوم.

- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). **آشنایی با قرآن**. جلد هشتم، تفسیر سوره‌های طلاق. تحریم، ملک، قلم.
- نیکزاد، کریم. (۱۳۵۷). **شناخت سرزمین چهارمحال**. چاپ شده در اداره کل فرهنگ و هنر اصفهان.
- Bernard ,O'kane. (2006). **Iranian Art** .The Treasures of In The Museums of CAIRO', Edited by:Bernard o'Kane, A supreme council of Antiquities Edition The American university in cairopress cairo –New York.
- H .E . Suzanne Mubarak. (2006). **Iranian Art**. The Treasures of In The Museums of CAIRO', Edited by:Bernard o'Kane ,A supreme council of Antiquities Edition The American university in cairopress cairo –New York.
- Volume II Islamic period, Volume II Editor :porham – Booth clibborm, Editors :M .Madina, M. Sutcliff condon.

An Analysis of Quranic Verses Inscription in the Chaleshtar Castle at Chaharmahal and Bakhtiari Province (From The Qajar Period)

Masomeh Taheri Dehkordi

PhD Candidate of Archaeology, Bu-ali Sina University

Abstract

Khan's house is a kind of architecture built in the Qajar period at most villages of Chaharmahal and Bakhtiari Province. Chaleshtar castle is one of these monuments which is located in west of Shahrekord City. One of the hallmarks of Khan's house is the widespread use of Quranic verses in outer and inner views. The construction of Khan's house (Lord's house) is always based on religious beliefs of its owner and inhabitants, and the artist is also trying to do as much as possible to make the rules and principles of Quranic verses in the best possible way. A part of these motifs with religious themes is important because of the prominent attributes such as the inscription of the Quranic verses, the names of the imams in the carved form on stone, wood and plaster. Quranic verses besides decorating the exterior walls on the ceilings, the body of the Five Door Room in the indoor courtyard are decorated with a group of various designs with religious themes and Quranic stories. Artists in this collection have tried to visualize the space of the collection according to verses of the Quran. The reason for presence of the Quranic verses, the choice of verses, and even the location and visual quality (including the type of prescription, the quality of the decorations and the accuracy used) was examined to study the status of the verses, ultimately, with respect to the ruling atmosphere (Khan and the peasant) on how to create verses, intentions and dedication to the use of these verses. The creation of these verses could be explored in three respects:

1. A common pattern of architecture in the contemporary time and is not correlated with constructive thought.
2. Is it correlated with the belief and bias of the builders and their faith and ideology?
3. A kind of political tool for advancing the goals of the creators.

The results of this research show that the goal of the owner of this building while respecting the beliefs of the people, and preserving human values and describing the spiritual concepts with a simple and expressive statement is considered together with a combination of aspects of objectivity. Therefore, the created building is based on the religious spirit that always flows in it. The research method is historical, descriptive-analytic and data collection method is library type with study documents and field studies.

Key words: Castle Chaleshtar, Haj Mohammad Khan, Hanging Scrolls, the Quran.

Email: m.dehkordi2010@yahoo.com

(Date Received: 2015/11/02 - Date Accepted: 2017/06/10)